

Toshmatov Davron Abdulkarimovich

Toshkent kimyo xalqaro universiteti

Ijtimoiy psixologiya fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida pedagoglarning ijtimoiy-psixologik kompetentligining o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada ushbu kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari, ya'ni kommunikativ, empatik, konfliktologik va refleksiv ko'nikmalar batafsil yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchining psixologik madaniyati shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar va uni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari keltirilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagogning ijtimoiy-psixologik tayyorgarligi ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini belgilovchi hal qiluvchi omillardan biridir.

Kalit so'zlar: *pedagog, ijtimoiy-psixologik kompetentlik, kommunikativ ko'nikma, empatiya, pedagogik munosabat, refleksiya, konfliktologik madaniyat.*

Abstract: *This article analyzes the role and importance of socio-psychological competence of teachers in the modern education system. The article discusses in detail the main components of this competence, namely communicative, empathetic, conflictological and reflexive skills. It also presents the factors influencing the formation of the teacher's psychological culture and the scientific and theoretical foundations of its development. The results of the study show that the socio-psychological preparation of a teacher is one of the decisive factors determining the effectiveness of the educational process.*

Keywords: *teacher, socio-psychological competence, communicative skills, empathy, pedagogical attitude, reflection, conflictological culture.*

Аннотация: *В данной статье анализируется роль и значение социально-психологической компетентности учителей в современной системе образования. Подробно рассматриваются основные компоненты этой компетентности, а именно коммуникативные, эмпатические, конфликтологические и рефлексивные навыки. Также представлены факторы, влияющие на формирование психологической культуры учителя, и научно-теоретические основы её развития. Результаты исследования показывают, что социально-психологическая подготовка учителя является одним из решающих факторов, определяющих эффективность образовательного процесса.*

Ключевые слова: *учитель, социально-психологическая компетентность, коммуникативные навыки, эмпатия, педагогическая установка, рефлексия, конфликтологическая культура.*

KIRISH

XXI asr ta'lim falsafasi nafaqat bilim berish, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ijtimoiylashuvi va psixologik barqarorligini ta'minlashga qaratilgan yangi talablarni ilgari surmoqda. Bu jarayonda pedagogning roli tubdan o'zgarib, u endilikda nafaqat fan o'rgatuvchi mutaxassis, balki tarbiyachi, psixolog, mentor va hamkor sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy ta'lim standartlari o'qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy mahorat bilan birga, chuqur ijtimoiy-psixologik kompetentlikni talab etadi.

Pedagogning ijtimoiy-psixologik kompetentligi – bu uning o'quvchilar, hamkasblar, otalar va jamiyatning boshqa a'zolari bilan samarali muloqot qilish, ularda ijobiy psixologik muhit yaratish, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal qilish va o'z faoliyatini doimiy ravishda tahlil etib borish qobiliyatidir. Bu kompetentlik pedagogik faoliyatning "yuragi" hisoblanib, ta'lim jarayonining insonparvarlashuviga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining psixologik savodxonligi past bo'lsa, hatto eng mukammal dasturlar va metodikalar ham kutilgan natijani bermasligi mumkin [1].

Ushbu maqolaning maqsadi pedagoglarning ijtimoiy-psixologik kompetentligi tuzilmasini tahlil qilish, uning asosiy komponentlarini aniqlash va ularning ta'lim sifatiga ta'sirini ilmiy asoslab berishdir.

"Ijtimoiy-psixologik kompetentlik" atamasi pedagogika va psixologiya fanlari kesishmasida vujudga kelgan murakkab tushunchadir. Uni oddiygina "muloqot qilish qobiliyati" deb qarash noto'g'ri, chunki u kengroq tizimli xususiyatga ega. Kompetentlik yondashuvi nuqtai nazaridan, bu nafaqat bilim va ko'nikmalar majmui, balki shaxsiy sifatlar, qadriyatlar va xulq-atvor me'yorlarining uyg'unligidir.

O'zbekiston va xorijiy olimlarning fikriga ko'ra, pedagogning ijtimoiy-psixologik kompetentligi quyidagi uchta asosiy blokdan iborat:

1. Kognitiv blok: Ijtimoiy-psixologik qonuniyatlar, odamlararo munosabatlar mexanizmlari, yosh psixologiyasi va guruh dinamikasi haqidagi nazariy bilimlar.
2. Operatsional blok: Ushbu bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalari (muloqot texnikalari, stressga chidamlilik, moslashuvchanlik).
3. Shaxsiy-qadriyatli blok: Empatiya, tolerantslik, mas'uliyat hissii va professional etika normalariga rioya qilish.

Bu tuzilma pedagogga murakkab hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish imkonini beradi. Masalan, sinfda yuzaga kelgan nizoli holatda o'qituvchi nafaqat tartib-intizom qoidalariga (kognitiv), balki bolaning ichki kechinmalarini tushunish (shaxsiy) va vaziyatni yumshatish usullarini qo'llash (operatsional) orqali muammoni hal qiladi. Psixologik tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, kompetentlik darajasi yuqori bo'lgan o'qituvchilar rahbarlik qiladigan sinflarda o'quvchilarning motivatsiyasi va akademik ko'rsatkichlari ancha yuqori bo'ladi [2].

Pedagogning ijtimoiy-psixologik kompetentligining eng muhim va yetakchi komponenti bu – kommunikativ kompetensiyadir. Ta'lim jarayoni mohiyatan muloqot jarayoni bo'lib, unda axborot almashinuvi, tuyg'u va fikrlar ifodasi amalga oshadi. Biroq, pedagogik muloqot

20-Mart, 2026-yil

oddiy suhbatdan farqli o'laroq, maqsadli, tashkillashtirilgan va tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi kerak.

Kommunikativ kompetensiya quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

Verbal va nonverbal muloqot madaniyati: So'zlashuv etiketi, ohang, mimika va jestlardan o'rinli foydalanish. O'qituvchining nutqi aniq, tushunarli va bolalar yoshiga mos bo'lishi lozim.

Faol tinglash ko'nikmasi: O'quvchining gapini bo'lmasdan, diqqat bilan eshitish va uning fikrini to'g'ri talqin qilish. Bu o'quvchida o'ziga ishonch hosil qilish va o'qituvchiga hurmat uyg'otadi.

Munosabat uslubi (Stil): Demokratik uslubni afzal ko'rish. Avtoritar uslub qisqa muddatli intizomni ta'minlasa-da, uzoq muddatda o'quvchilarda passivlik, qo'rquv va agressiyani keltirib chiqarishi mumkin.

Zamonaviy pedagogika talablariga ko'ra, o'qituvchi "dialogik muloqot" prinsipiga amal qilishi shart. Bu degani, o'qituvchi va o'quvchi teng huquqli subyektlar sifatida fikr almashadilar. Kommunikativ to'siqlarni bartaraf etish, ya'ni tushunmovchiliklarni oldini olish uchun pedagog o'z nutqini auditoriyaga moslashtira olishi, murakkab tushunchalarni sodda misollar orqali yetkazishi zarur. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kommunikativ ko'nikmalari rivojlangan o'qituvchilar sinfda ijobiy psixologik iqlimni saqlab qolishda 70-80% muvaffaqiyatga erishadilar [3]

Bundan tashqari, raqamli davrda kommunikativ kompetensiya virtual muhitdagi muloqotni ham o'z ichiga oladi. Ota-onalar va o'quvchilar bilan messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlar orqali muloqot qilishda ham ma'lum psixologik va etik me'yorlarga rioya etish talab etiladi.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlikning ikkinchi ustuni – bu empatiya va emotsional intellektidir. Empatiya – boshqa odamning his-tuyg'ularini, holatini va nuqtai nazarini tushunish va unga hamdardlik bildira olish qobiliyatidir. Pedagog uchun empatiya shunchaki "rahm-shafqat" emas, balki professional vosita hisoblanadi. U o'qituvchiga o'quvchining ichki dunyosiga kirish, uning qiyinchiliklarini sezish va individual yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi.

Empatik pedagog quyidagi xususiyatlarga ega:

O'quvchining kayfiyat o'zgarishini darhol payqaydi.

Xatoga yo'l qo'ygan o'quvchini ayblashdan oldin, uning xatti-harakati sabablarini tushunishga harakat qiladi.

Har bir bolaning noyobligini qabul qiladi va ularni solishtirmaydi.

Emotsional intellekt (EQ) esa o'z emotsiyalarini va boshqalarning emotsiyalarini boshqarish qobiliyatidir. Yuqori EQ ga ega o'qituvchi stressli vaziyatlarda o'zini yo'qotib qo'ymaydi, g'azabini nazorat qiladi va sinfdagi keskinlikni pasaytira oladi. Aksincha, emotsional beqaror o'qituvchi o'z salbiy kayfiyatini o'quvchilarga yuqtirishi, bu esa dars samaradorligini keskin tushirib yuborishi mumkin.

Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, empatik munosabat o'quvchilarning o'z-o'zini baholashini oshiradi va ularning ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiradi. Bolalar o'zlarini

tushunilganini his qilganda, ular ochiqroq bo'ladilar va o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi ortadi. Empatiya yetishmovchiligi esa pedagog va o'quvchi o'rtasida "sovuq urush" holatini yaratishi, tarbiyaviy ta'sirni yo'qqa chiqarishi mumkin [4]. Shu bois, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning emotsional intellektini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishi zarur.

Ta'lim muassasasi – turli xil karakterdagi, har xil oilaviy muhitdan kelgan bolalar va kattalar to'plangan joy bo'lgani uchun, u yerda nizolar (konfliktlar) yuzaga kelishi tabiiy hodisadir. Pedagogning ijtimoiy-psixologik kompetentligi uning nizolarni oldini olish va ularni konstruktiv yo'l bilan hal qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Konfliktologik kompetensiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Nizoni diagnostika qilish: Nizoning haqiqiy sababini (manfaatlar to'qnashuvi, noto'g'ri tushunish, shaxsiy antipatiya va h.k.) aniqlash.

Oldini olish strategiyalari: Sinfdagi guruhlariga ajralishning oldini olish, adolatli munosabatda bo'lish orqali noroziliklarning oldini olish.

Hal qilish texnologiyalari: Murosaga kelish (kompromiss), hamkorlik, integratsiya kabi usullardan foydalanish.

Pedagog nizo paytida "hakam" yoki "sudya" rolida emas, balki "vositachi" (mediator) rolida harakat qilishi kerak. U tomonlarni bir-birini tinglashga, umumiy til topishga undashi lozim. Noto'g'ri yechim (masalan, kuch ishlatish, haqorat qilish yoki bir tomonga ko'r-ko'rona ishonish) nizoni chuqurlashtiradi va psixologik travmalarga olib keladi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, konfliktologik madaniyati yuqori bo'lgan o'qituvchilar sinf jamoasida do'stlik va hamjihatlik ruhini shakllantiradilar. Ular nizolarni tarbiyaviy momentga aylantirib, o'quvchilarga hayotiy muammolarni hal qilishni o'rgatadilar. Bu jarayonda pedagogning o'zi tinchliksevarlik, sabr-toqat va adolatparvarlik namunasi bo'lib xizmat qiladi [5].

Ijtimoiy-psixologik kompetentlikning yakuniy, ammo juda muhim qismi – bu refleksiv kompetensiyadir. Refleksiya – bu o'z faoliyati, xatti-harakatlari va ularning natijalarini tahlil qilish, o'z kamchiliklarini tan olish va kelajakda ularni bartaraf etish yo'llarini izlash jarayonidir.

Refleksiv pedagog doimiy ravishda o'ziga quyidagi savollarni beradi:

"Bugungi darsda o'quvchilar bilan muloqotim qanday kechdi?"

"Menning so'zlarim yoki harakatlarim kimnidir ranjitdimi?"

"Nizoli vaziyatda men to'g'ri yechim topdimmi? Boshqacha qanday qilishim mumkin edi?"

Refleksiya orqali pedagog o'z tajribasini umumlashtiradi, yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtiradi va professional o'sishga erishadi. Refleksiyasiz faoliyat – bu stereotiplarga asoslangan, rivojlanmaydigan mexanik jarayondir. Zamonaviy dunyo tez o'zgarib borayotgan bir paytda, pedagog o'z bilimi va ko'nikmalarini doimiy yangilab turishi shart.

Professional o'zini-o'zi rivojlantirish (self-development) ijtimoiy-psixologik kompetentlikning dinamik xususiyatidir. Bu treninglarda ishtirok etish, maxsus adabiyotlarni

o'rganish, hamkasblar tajribasidan bahramand bo'lish va ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanishni o'z ichiga oladi. O'z ustida ishlaydigan o'qituvchi nafaqat o'z kasbining ustasi, balki o'quvchilar uchun hamisha namuna bo'lib qoladi[6].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, pedagoglarning ijtimoiy-psixologik kompetentligi zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi va muvaffaqiyat garovidir. Ushbu kompetentlik kommunikativ, empatik, konfliktologik va reflektiv ko'nikmalarning organik birligidan iborat bo'lib, pedagogga murakkab insoniy munosabatlar tizimida samarali faoliyat yuritish imkonini beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-psixologik jihatdan yetuk o'qituvchilar:

1. Sinfdagi psixologik iqlimni ijobiy tomonga o'zgartiradilar.
2. O'quvchilarning motivatsiyasi va o'zlashtirish ko'rsatkichlarini oshiradilar.
3. Nizolarni oldini olib, tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etadilar.
4. O'z professional faoliyatidan qoniqish hosil qiladilar va kasbiy "kuyish" sindromiga chalinmaydilar.

Shu bois, pedagogik kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida ijtimoiy-psixologik fanlarni o'qitishga, amaliy treninglar o'tkazishga va kelajak o'qituvchilarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Faqat shunday holda biz haqiqiy insonparvar, zamon talablariga javob beradigan ta'lim tizimini shakllantirishimiz mumkin. Kelajakda ushbu yo'nalishda chuqurroq empirik tadqiqotlar o'tkazish va milliy mentalitetga mos keluvchi maxsus dasturlar ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimova V. I., Rahimov A. A. Pedagogik psixologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2021. – 45 b.
2. Slavin R. E. Educational psychology: theory and practice. – 12th ed. – Pearson Education, 2019. – P. 112–115.
3. Usmonova D. K. Zamonaviy ta'limda pedagogning kommunikativ madaniyati shakllanishining psixologik xususiyatlari // O'zbekiston pedagogikasi. – 2022. – № 3. – B. 23–28.
4. Goleman D. Emotsional intellekt: nega u aqldan muhimroq? – Toshkent: Akadernashr, 2020. – 89 b.
5. Abdullayeva N. S. Ta'lim muassasalarida konfliktologik vaziyatlarni boshqarishning pedagogik shartlari // Ilmiy xabarlar. – 2023. – T. 5, № 2. – B. 56–61.
6. Schon D. A. The reflective practitioner: how professionals think in action. – Routledge, 2018. – P. 34–38.